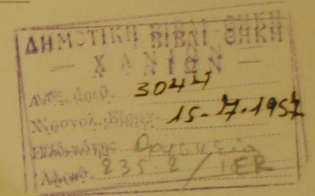

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

"ΠΕΡΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΑΡΕΤΗΣ,"

ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΤΗ 30^Η ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1945

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΟΡΤΗΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ

ΕΝ ΤΩ Ι. ΝΑΩ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΧΡ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΚΑΤ'ΕΝΤΟΛΗΝ ΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗΣ ΣΥΓΚΛΗΤΟΥ

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1947

**Σεβασμιώτατοι Ἱεράρχαι,
Εὐσεβὲς καὶ φιλόμουσον ἐκκλησίασμα!**

Μετ' ἀθυρίας ἅμα καὶ δειλίας πολλῆς παρέρχομαι ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο πρὸς ἐκπλήρωσιν ἀνατεθείσης μοι ὑπὸ τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου ἐντολῆς, ἵνα ἐκφωνήσω κατάλληλον διὰ τὴν παροῦσαν ἐορτὴν λόγον. Καὶ μετὰ δειλίας μὲν, διότι γνωρίζω ὅτι πολλάκις ἤδη κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν κατεγοήτευσε τὴν ἀκοὴν ὑμῶν ἡ εὐγλωττος ὁμιλία διαπρεπεστάτων μελῶν τοῦ ἀνωτάτου Ἐκπαιδευτηρίου τῆς Βορείου Ἑλλάδος, διαπραγματευθέντων πρὸ ὑμῶν θέματα ὑψηλὰ καὶ ἀνάλογα πρὸς τὴν σπουδαιότητα τῆς παρούσης μεγάλης θρησκευτικῆς ἅμα καὶ ἐκπαιδευτικῆς ἐορτῆς. Μετ' ἀθυρίας δὲ, διότι τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων ὅλων συνέχει σήμερον τοιαύτη θλίψις καὶ ἀποκαρδίωσις διὰ τὴν ἀδόκητον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας πρωτοφανῆ εἰς ἀγριότητα ἐμφύλιον σπαραγμὸν, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἡ χώρα ἡμῶν ἐκινδύνευσεν νὰ ἐρημωθῇ τελείως καὶ νὰ μεταβληθῇ εἰς γῆν Μαδιάμ, ὥστε αἱ ἐορταὶ καὶ πανηγύρεις, ρητορικοὶ λόγοι καὶ ἐγκώμια ἁγίων καὶ σοφῶν ἀνδρῶν τοῦ γένους ἡμῶν ἢ περὶ τῆς μεγάλης ἐκπολιτιστικῆς δυνάμεως τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, θὰ φανῶσιν ὡς παρῳδία καὶ ἀντίφασις παταγώδης πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν καὶ ὥς τι ἐγγεῖρημα, μηδεμίαν ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν σημερινὴν ἐλληνικὴν πραγματικότητα. Ποία τφόντι ἡ ὠφέλεια ἐκ τῶν λόγων, ὅταν ἀπ' αὐτῶν τὰ ἔργα; Ποία ἡ ἀξία τῆς καλλιέργειας τῶν γραμμάτων καὶ προαγωγῆς τῆς παιδείας, ὅταν οὐδὲν ἐκ τῶν καλῶν, τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν καὶ εἰς ἄλλους διδάσκομεν, ἐφαρμόζομεν ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ; Φοβοῦμαι μήπως αἱ ἱεραὶ ψυχαὶ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, ὅπως καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν μεγάλων

εὐεργετῶν καὶ προαναπαυσομένων Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου μας, ὧν τὸ μνημόσυνον μετ' εὐλαβείας καὶ εὐγνωμοσύνης ἐπιτελοῦμεν σήμερον, ἀποστρέψωσι μετὰ λύπης τὸ πρόσωπόν των ἀπὸ τὰ ἐγκώμια ἡμῶν καὶ τοὺς λόγους, ἐφ' ὅσον οἱ λόγοι ἡμῶν δὲν συνοδεύονται καὶ ἀπὸ ἔργα, ἐφ' ὅσον δὲν εἴμεθα κατὰ τὸ Ὅμηριον λόγιον «Μύθων τε ρητῆρες, πρηκτῆρές τε ἔργων».¹ Παρὰ ταῦτα ἀπειτόλημσα νὰ ἀναλάβω τὸ ἐγγείρημα, ὀρμηθεὶς ἐκ τῆς παρηγόρου σκέψεως, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ εἶναι αἰωνία καὶ ἔχει ἐν ἑαυτῇ ἀνεξάντλητον ζωτικότητα, ὁμοιάζουσα ἐν τούτῳ πρὸς ἀσκόν, ὁ ὁποῖος βυθίζεται μὲν εἰς τὸν πόντον, ἀλλ' οὐδέποτε καταποντίζεται.² Πολλάκις ἡ ἀθάνατος φυλὴ μας κατὰ τὴν μακρὰν ὑπερτρισιχίλιετὴ ἱστορικὴν σταδιοδρομίαν ὡς ὁ φοῖνιξ ἐκ τῆς τέφρας καὶ τῶν ἐρειπίων ἀνστήθη ὥραιότερα καὶ ἰσχυρότερα. Συνεπῶς καὶ τῶρα πάλιν μετὰ τὸν τρομερὸν Γολγοθᾶν τῆς βαρβάρου ξενικῆς τετραετοῦς κατοχῆς καὶ τοῦ ἐμφυλίου παραγμοῦ θὰ ἀνατελεῖ ἡ ἀνάστασις διὰ τὸν πολυπαθὴ λαόν μας καὶ θὰ καταλάβῃ ἡ πατρίς μας συντόμως τὴν περιβλεπτον θέσιν, ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς αὐτὴν δικαιοματικῶς μεταξὺ τῶν μεγάλων λαῶν τῆς γῆς.

Ἀλλὰ τὴν πολυπόθητον ταύτην ἐκ τῶν ἐρειπίων ἀνόρθωσιν καὶ ἀνασυγκρότησιν, περὶ τῆς ὁποίας τοσοῦτος λόγος γίνεται ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, θὰ ἐπιτύχωμεν ἀσφαλέςτερον καὶ ταχύτερον, ἐὰν τὰ ὅμματα ἡμῶν ἔχωμεν συνεχῶς ἐστραμμένα πρὸς τὰς μεγάλας ἐκείνας φυσιογνωμίας τῆς ἐνδόξου ἡμῶν ἱστορίας, αἵτινες καὶ διὰ τῶν λόγων καὶ διὰ τῶν ἔργων, καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τῆς ἀρετῆς των ἐκλείσαν τὸ ἔθνος μας. Διὰ μίαν τοιαύτην ἀνάτασιν τῆς ψυχῆς μας πρὸς τὰς μεγάλας μορφὰς τοῦ παρελθόντος πρὸς μίμησιν αὐτῶν, διὰ μίαν ἀναπτέρωσιν τοῦ φρονήματος, τοῦ θάρρους, καὶ τῆς αὐτοπεποιθήσεως, ἀρίστην εὐκαιρίαν παρέχει ἡ σήμερον ἀγομένη ἐορτὴ τῶν

Τριῶν Ἱεραρχῶν, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, οἱ ὁποῖοι κατέλιπον εἰς ἡμᾶς τὸν βίον αὐτῶν ὑπογραμμὸν σοφίας ἅμα καὶ ἀρετῆς, ἐπιστήμης καὶ ἀγιότητος. Ἐντεῦθεν παρὰ τοὺς ἀρχικοὺς ἐνδοιασμούς, πεποithότες ἐπὶ τὴν θεῖαν χάριν ὡς καὶ ἐπὶ τὴν ἐπιείκειαν τῆς ὑμετέρας κρίσεως, ἀνελάβομεν νὰ πλέξωμεν ἀπέριττον στέφανον ἐκ τῶν ἀνθέων τοῦ πενιχροῦ πνευματικοῦ κήπου ἡμῶν διὰ τοὺς τρεῖς σοφοὺς καὶ ἀγίους τῆς Ἐκκλησίας Ἱεράρχας, ἐπὶ τοῦ ζωντανοῦ τῶν ὁποίων παραδείγματος θὰ στηρίξωμεν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ λόγου ἡμῶν.

Τὸ θέμα δὲ τοῦ παρόντος λόγου θὰ εἶναι ποία ἡ σχέσις μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ ἀρετῆς, μεταξὺ διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως. Τὸ θέμα δὲν εἶναι ἄσχετον οὔτε πρὸς τὰς παρούσας ἀνάγκας καὶ τὰ προβλήματα τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς, οὔτε πρὸς τὴν ἐορτήν, τὴν ὁποίαν ἄγομεν σήμερον. Φρονοῦμεν καὶ εἶναι ἀδιάσειστος πεποίθησίς μας, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχωμεν πραγματικὴν ἀνόρθωσιν καὶ ἀνασυγκρότησιν τοῦ Κρατικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου μας, ἄνευ θεμελιώσεως αὐτῶν ἐπὶ ἠθικῶν βάσεων, ἐπὶ τῆς ἠθικῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ἐξυψώσεως καὶ τῆς ὅλης κοινωνίας μας, ἀλλὰ καὶ ἐνὸς ἐκάστου μέλους αὐτῆς. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐορτὴ τῶν γραμμάτων, ἐορτὴ, καθ' ἣν τιμῶμεν τὴν παιδείαν καὶ ἐκφράζομεν τὴν ἀγάπην τὴν ἔμφυτον τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν παιδείαν. Ἀλλ' εἶναι μέγα πρόβλημα μεταξὺ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν κοινωνιολόγων, ἐὰν τὰ γράμματα μόνον καὶ ἡ πρόοδος εἰς τὸ ἐπιστημονικόν πεδῖον συνεπάγονται ἀναγκαίως καὶ αὐτομάτως τὴν μόρφωσιν καὶ χαρκτηρῶν ἠθικῶν, καὶ τὴν διάπλασιν τῶν καρδιῶν, τὴν ἡμέρωσιν καὶ ἐξύψωσιν τῶν ἠθῶν τῶν ἀνθρώπων. Διάγουσι πάντοτε οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ πρακτικῷ τῶν βίῳ συμφώνως πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας οἱ

ἴδιοι γνωρίζουσι καὶ εἰς τοὺς ἄλλους κηρύττουσιν, ἢ τοῦναντίον πλειστάκις τὰ ἔργα δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὰς ἰδέας, οὔτε αἱ πράξεις ἐκάστου εἶναι πάντοτε σύμφωνοι πρὸς τὰς θεωρίας, τὰς ὁποίας πρесеβύει; Εἶναι ἀληθὲς καὶ βάσιμον τὸ γνωστὸν Σωκρατικὸν δόγμα, ὅτι ὁ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων εἶναι ὁ μόνος ἐνάρετος καὶ ἅγιος, ὁ ἀμαθὴς δὲ εἶναι πάντοτε κακὸς καὶ ἄθλιος; Εἰς τὴν παροῦσαν ὁμιλίαν θὰ ὑποστηρίξωμεν, ὅσον ἐπιτρέπουσιν αἱ δυνάμεις ἡμῶν καὶ ὁ χρόνος, ὅτι μόνον ἡ διανοητικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ πρόοδος δὲν ἐξαρκεῖ διὰ τὴν ἐξύψωσιν ἡθικῶς καὶ τὴν ἡμέρῳσιν καὶ ἐξευγένισιν τῶν ἡθῶν τῶν ἀτόμων καὶ κοινωνιῶν, διότι «πᾶσα ἐπιστήμη, χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται». Ἡ ἀδιάψευστος πεῖρα ὅλων τῶν αἰώνων δεικνύει, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τις σοφὸς μὲν, ἀλλὰ πλήρης κακιῶν καὶ ἐλαττωμάτων, ὅπως καὶ ἀγράμματος μὲν, ἀλλ' ἅγιος καὶ δίκαιος. Ἡ διανοητικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητος διὰ νὰ εἶναι εὐεργετικὴ καὶ ὠφέλιμος καὶ διὰ τὰ ἄτομα καὶ διὰ τὰς κοινωνίας, πρέπει παραλλήλως νὰ συνοδεύηται καὶ ὑπὸ διαρκοῦς ἀσκήσεως τῆς βουλήσεως εἰς τὴν ἀρετὴν, εἰς τὸ ἀγαθόν, ὅπως ἀκριβῶς παρατηροῦμεν τοῦτο ἐν τῷ βίῳ τῶν ἱριῶν Ἱεραρχῶν, οἱ ὅποιοι συνεδύσαν θανμασίως μεγάλην μόρφωσιν μετὰ μεγάλης καρδίας καὶ ἀνεδείχθησαν οὐ μόνον σοφοὶ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ ἅγιοι κατὰ πάντα ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν.

Πάντες ἔχομεν τὴν ἰδέαν, ὅτι ζῶμεν εἰς ἓνα αἰῶνατερα στίας ἀναπτύξεως τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐδημιουργήθη ὑπέροχος πράγματι ὑλικὸς πολιτισμός. Κατὰ τὸν αἰῶνα ἡμῶν ἐγένοντο ἀνακαλύψεις, διὰ τῶν ὁποίων καθ' ἐκάστην μεταβάλλονται τῆς γῆς τὸ πρόσωπον καὶ αἱ συνθηκαὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἀτομικοῦ βίου. Αἱ ἀποστάσεις τόπου καὶ χρόνου διὰ τοῦ ἡλεκτρισμοῦ καὶ τοῦ αἵματος, διὰ τῶν σιδηροδρόμων καὶ τῶν πλοίων καὶ τῶν ἀεροπλάνων,

διὰ τοῦ τηλεγράφου καὶ τοῦ τηλεφώνου καὶ τοῦ ἀσυρμάτου καὶ τοῦ ῥαδιοφώνου ἐκμηδενίζονται καθ' ἐκάστην περισσότερον καὶ νέαι πηγαὶ καὶ νέα μέσα πλουτισμοῦ τῆς ζωῆς δι' ὑλικῶν ἀγαθῶν τίθενται εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης. Αἱ ἀσθένειαι, αἱ ἐπιδημῖαι, οἱ σωματικοὶ πόνοι διὰ τῆς προόδου τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ὑγιεινῶν συνθηκῶν τῶν κατοικιῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐλαττοῦνται καὶ οἱ ἀνθρώποι, ὅταν ἐφαρμόζουσι τοὺς ὅρους τῆς καλῆς διαίτης καὶ τοῦ σώφρονος βίου ἀπολαύουσι καλλιτέρας ὑγείας καὶ χαρᾶς. Καὶ εἰς τὰς μεγάλας καὶ εἰς τὰς μικρὰς πόλεις ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ ἐξωραϊζεται διὰ παντοίων τεχνικῶν μέσων καὶ οἱ ἀνθρώποι ἔχουν εἰς μέγαν βαθμὸν τὰ μέσα τῆς εὐζωίας διὰ τῶν ἀφθόνων μέσων—ἐκδρομαί, περιηγήσεις, πάρκα, θέατρα, κινηματογράφοι, βιβλιοθήκαι, ῥαδιόφωνα, βελτίωσις μέσων παραγωγῆς γεωργικῶν καὶ βιομηχανικῶν προϊόντων—ἅτινα αἱ ἐπιστήμαι καὶ αἱ τέχναι καθ' ἐκάστην πολλαπλασιάζουσιν. Ρίπτων τις τὸ βλέμμα εἰς τὰ μέσα ταῦτα τῆς εὐζωίας τῶν συγχρόνων ἀνθρώπων, ἀσφαλῶς θὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ἡ σύγχρονος ἀνθρωπότης ἔχει φθάσῃ καὶ πραγματοποιήσῃ ἓν ἀνώτερον ἐπίπεδον πολιτισμοῦ, μίαν εὐδαίμονα καὶ ζηλευτὴν κατάστασιν, ἣν οὔτε ἐν ὀνείρῳ θὰ ἐφαντάζετο τις τόσῃν ὥραϊαν καὶ εὐτυχῇ.

Ἄλλ' ἐάν τις ἐμβαθύνῃ περισσότερον εἰς τὰ πράγματα καὶ παρατηρήσῃ προσεκτικώτερον τὸ ἐσωτερικὸν περιεχόμενον αὐτῶν, θὰ στρέψῃ τὰ βήματα πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ θὰ φρενίσῃ ἐνώπιον τῆς ἀθλιότητος καὶ τῆς κακοδαιμονίας, ἡ ὁποία ὑποκρύπτεται ὑπὸ τὴν ἐπιφανειακὴν λάμψιν τοῦ συγχρόνου βίου. Οὐδέποτε αἱ ἀνησυχίαι καὶ οἱ παντοειδεῖς φόβοι διεβίβρωσκον τὰς ἀνθρωπίνους καρδίας καὶ ἐτάραττον τὴν ἡρεμίαν καὶ τὴν γαλήνην των ὅσον σήμερον. Οὐδέποτε ὑπῆρξε δυστυχία τοσαύτη, οἷα μαστίζει

τὴν μεγαλειτέραν μερίδα τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Οὐδέποτε αἱ ἀδικίαι, ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν συνανθρώπων, ἡ βία, ἡ κλοπή, ἡ κερδομανία, ὁ ἐγωϊσμός, ἡ εὐτέλεια τῶν χαρακτήρων παρουσιάσθησαν τόσον ὥμὰ καὶ εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὅπως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἡμῶν, τὴν ἐποχὴν τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ! Ταῦτα πάντα ἐπέφεραν τὴν κρίσιν καὶ τὸν κλονισμόν τῶν βάθρων τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. Ταῦτα πάντα ἤγαγον πολλοὺς νὰ ὀμιλῶσι περὶ τῆς παρακμῆς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσεως (Spengler κ. ἄ.), περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν φύσιν καὶ εἰς τὴν ἀπλὴν ζωὴν (Rousseau, Tolstoi) περὶ τῆς αὐξήσεως τῶν δεινῶν τῆς ἀνθρωπότητος ἀναγκαίως μαζὶ μὲ τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν (Schopenhauer).³ Φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἠθικῆς ταύτης νόσου καὶ ἀθλιότητος τῆς συγχρόνου ἀνθρωπότητος ὑπῆρξαν οἱ ἐντὸς εἰκοσαετίας ἐκραγέντες δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, οἵτινες μὲ τὴν ἀγριότητα καὶ φρικαλεότητα τῆς διεξαγωγῆς των μαρτυροῦσι περιτράνως τὴν χρεωκοπίαν τοῦ μεγαλοπρεποῦς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ἀξιοθαυμάστου πολιτισμοῦ μας. Τὸ κῦμα τῆς κακίας καὶ τῆς διαφθορᾶς εἶναι τόσον πελώριον καὶ ἰσχυρὸν σήμερον, ὥστε νὰ θέλῃ τις νὰ ζήσῃ μίαν ἀληθῶς χριστιανικὴν καὶ ἁμεμπτον ζωὴν εἶναι ὥσάν νὰ θέλῃ νὰ κολυμβᾷ ἀντιθέτως πρὸς τὸ ρεῦμα τῶν ὑδάτων!

Ἄλλὰ διατί τοσαύτη κατάπτωσις ἠθικὴ εἰς ἐποχὴν τρεστίας ἀκμῆς τῶν ἐπιστημῶν; Διατί εἰς τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα, τὸν αἰῶνα τῶν φώτων, τὸν αἰῶνα τῶν θριάμβων καὶ τῶν καταπληκτικῶν ἀνακαλύψεων ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης τοιοῦτον ἠθικὸν χάος, τοσαύτη ἠθικὴ ἐρήμωσις καὶ γυμνότης; Μήπως ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ὁ γνωρίζων τόσα πολλὰ ἄλλα, ὁ πεπρωτισμένος διὰ τοσαύτης ἀπεράντου καὶ βατῆας ἐπιστημονικῆς γνώσεως, δὲν γνωρίζει τί ἠθικῶς εἶναι ὀρθόν, ποῖον εἶναι τὸ ὕψιστον ἀγαθόν; Ὁ

κυριώτερος λόγος τῆς τοιαύτης ἀντιφάσεως καὶ ἀποστάσεως μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ ἀρετῆς τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, μεταξὺ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ βίου εἶναι, ὅτι παρὰ τῷ συγχρόνῳ ἀνθρώπῳ προέχει ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ, ἐν δευτέρῳ δὲ μοίρῳ τίθεται συνήθως καὶ πολλάκις παραμελεῖται τελείως ἡ διάπλασις καὶ τῆς καρδίας, οὕτως ὥστε, ἐν ᾧ ἔχομεν τεράστιον πολιτισμὸν πνευματικὸν καὶ ὕλικόν, ὑστεροῦμεν πολὺ εἰς ἠθικὸν πολιτισμόν, εἰς πολιτισμὸν τῆς καρδίας. Ἄλλ' ὅπως ὀρθῶς ἐλέγχθη «ἀληθὴς πολιτισμὸς εἶναι ἐκεῖνος, τοῦ ὁποῖου ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ καλλιέργεια τῆς ψυχῆς». Διανοητικὴ μόνον ἀνάπτυξις μὴ ἐδραζομένη ἐπὶ ἠθικοῦ καὶ εὐσεβοῦς φρονήματος ἔχει ὀλέθρια ἀποτελέσματα καὶ διὰ τὰ ἄτομα καὶ διὰ τὰς κοινωνίας, διότι οἱ μὴ ἐμφορούμενοι ὑπὸ ἠθικῶν καὶ εὐσεβῶν διαθέσεων, οἱ μὴ ἀσκήσαντες τὴν βούλησίν των εἰς τὸ ἀγαθὸν θὰ κάμωσιν ἀσφαλῶς κακὴν χρῆσιν τῶν διανοητικῶν των χαρισμάτων καὶ θὰ καταστῶσιν ἀληθεῖς μάστιγες τῆς κοινωνίας. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ καθ' ἐκάστην πείρα δεικνύει, ὅτι ἄνδρες, ἀνελθόντες διὰ τῶν διανοητικῶν προσόντων, διὰ τῆς εὐφυΐας καὶ τῶν πολλῶν γνώσεων, εἰς ὑψηλὰ τῆς πολιτείας ἀξιώματα, λόγῳ ἐλλείψεως καὶ ἠθικοῦ καὶ εὐσεβοῦς φρονήματος, διεχειρίσθησαν κακῶς τὴν δύναμιν καὶ ἐξουσίαν των καὶ ὠδήγησαν τὸ σκάφος τῆς πολιτείας εἰς τὴν διάλυσιν καὶ τὴν καταστροφὴν. Τοῦτο συμβαίνει, διότι εἶναι ἀναμφισβήτητον ἀξίωμα, ὅτι ἡ παιδεία καὶ ἡ ἐπιστήμη, οὐ μόνον οὐδὲν ὠφελοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ζημίας καὶ κακῶν γίνονται πρόξενοι, ὅταν δὲν στηρίζονται ἐπὶ ἠθικῶν διαθέσεων καὶ φρονημάτων, ὅταν δὲν συνοδεύονται καὶ ὑπὸ ἀναλόγου μορφώσεως τῆς καρδίας καὶ ἀσκήσεως τῆς βουλήσεως εἰς τὸ ἀγαθόν. Κατὰ τὴν σοφὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀριστοτέλους «ὁ κάτοχος παιδείας ἄνευ νόμου καὶ δίκης καὶ ἀρετῆς ὁ χειριστὸς ἐστὶ πάντων, χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὅπλα».

Τοιαύτης καλλιέργειας τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας ἔχει ἀνάγκη κατ' ἐξοχὴν τὸ ἡμέτερον ἔθνος, τὸ ὁποῖον περροισμένον ὑπὸ τῆς φύσεως ὑπὸ μεγάλης φιλομαθείας καὶ ἔρωτος πρὸς τὴν παιδείαν, ἐπεμελήθη μετὰ πάθους κυρίως τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ καὶ ἐδημιούργησε μονόπλευρον πολιτισμόν, τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, ὅστις κατ' οὐσίαν εἶναι διανοητικὸς πολιτισμός, μία ἀπαράμιλλος καλλιέργεια τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ θεωρητικοῦ βίου μὲ κέντρον τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν φιλόσοφον βίον, ὥστε, κατὰ τὸν Paulsen,⁴ ἡ φιλοσοφία κατεῖχε τὴν αὐτὴν θέσιν ἐν τῇ ζωῇ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἣν κατεῖχεν ἡ θρησκεία παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς, καὶ τὴν αὐτὴν ἠθοπλαστικὴν δύναμιν, τὴν ὁποῖαν ἀποδίδουσιν ἄλλοι λαοὶ εἰς τὴν πίστιν. Ἡ παιδεία, ἡ ἐπιστήμη, ὑπῆρξεν ὁ κόσμος παντὸς Ἑλλήνων, ὥστε τὸ ὄνομά του κατήντησε ταυτόσημον μὲ τὸν πεπολιτισμένον καὶ τὸν μεμορφωμένον.⁵ «Ἑλληνες σοφίαν ζητοῦσιν» ἔγραφεν ὁ ἔθναπόστος Παῦλος πρὸς τοὺς Ἑλληνας χριστιανούς τῆς Κορίνθου, ἐξαίρων μὲ τὴν βαθεῖαν παρατηρητικότητά του ἐν βασικὸν γνώρισμα τοῦ Ἑλλήνων καὶ «μὴ ζῶν μετ' ἀμουσίας» ἠύχετο πᾶς Ἑλλήν ἐκδηλῶν τὴν πρὸς τὰ γράμματα φυσικὴν ὁρμὴν του. Ἐπίσης ὁ Πλάτων, ἡ εὐρυτέρα ἐκείνη διάνοια ἐξ ὅλων τῶν φιλοσοφικῶν διανοιῶν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, διεκήρυττεν ὅτι «οὐκ ἔστι περὶ οὗτου θειότερου ἢ ἀνθρώπου βουλευσαίτο ἢ περὶ παιδείας καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ οἰκείων». Ἐκδήλωσιν τῆς πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπης τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁρμεμφύτως ὥρισε τοῦτο καὶ ἰδιαιτέραν ἐορτὴν τῶν γραμμάτων τὴν σημερινὴν ἐορτὴν, ἣτις εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐκπαιδευτικὴ ἐορτή, τηρουμένη ὑφ' ὅλων τῶν Σχολείων τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐν τῇ ἁλλοδαπῇ. Ἐκδήλωσιν ἐπίσης τῆς πρὸς τὴν παιδείαν ἀγάπης του ἀποτελεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι ἰδιαιτέρως τιμᾷ καὶ γεραίρει τοὺς ἐκάστοτε φιλομούσους

εὐεργέτας τῶν Σχολῶν καὶ καθηγητὰς αὐτῶν, ὅπως εἶναι καὶ οἱ εὐεργέται καὶ οἱ ἀείμνηστοι καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου ἡμῶν, τῶν ὁποίων τὸ μνημόσυνον τελοῦμεν σήμερον, ἐξ ὧν οἱ μὲν δι' ἔργων καὶ διὰ τῆς περιουσίας αὐτῶν, οἱ δὲ διὰ τοῦ λόγου καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν κραταίωσιν καὶ ἀνύψωσιν τοῦ Ἀνωτάτου τούτου Ἐκπαιδευτηρίου, ὅπερ τόσον ὑψηλὴν ἐθνικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν ἀποστολὴν ἔχει ἰδιαιτέρως διὰ τὰς Βορείους ἐπαρχίας τοῦ Κράτους ἡμῶν. Αἰδῖος ἔστω ἡ πρὸς αὐτοὺς ὀφειλομένη τιμὴ καὶ εὐγνωμοσύνη καὶ ἀνεπίληστος καὶ αἰωνία ἡ μνήμη αὐτῶν!

Καὶ ταῦτα μὲν πάντα, τὰ διακρίνοντα τὴν φυλὴν ἡμῶν, εἶναι ἀξίεπαινα καὶ ἀξιάγαστα, λόγῳ τῶν ἐπιδόσεων τούτων ἀναγνωρισθείσης τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Burckhardt «ὡς τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ κόσμου» καὶ ὡς δημιουργοῦ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης.⁶ Πλὴν ὅμως ἡ διανοητικὴ ἢ ἐπιστημονικὴ μόρφωσις τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις δὲν συνωδεύετο πάντοτε καὶ ἀπὸ ἀνάλογον καλλιέργειαν τῆς καρδίας. Διὰ τοῦτο τὰ καταπληκτικὰ κατορθώματα τῆς ἐξαιρέτου εὐφυΐας καὶ τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων τῆς φυλῆς μας δὲν ἀπέβησαν εὐεργετικὰ ὅσον ἔπρεπε διὰ τὴν ἐθνικὴν μας ὑπόστασιν καὶ σταδιοδρομίαν. Αἱ ἰδέαι καὶ ἀλήθειαι, αἱ ὁποῖαι προέκυψαν ἀπὸ τὴν φιλόσοφον καὶ ἐρευνητικὴν διάνοιαν τοῦ Ἑλλήνων κατέστησαν εὐτυχεῖς ἄλλους λαοὺς καὶ προώθησαν τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν προήγαγον ὅμως ὅσον ἔπρεπε τὴν εὐτυχίαν καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁλος ὁ κόσμος ὠφελήθη ἀπὸ τὰς ἰδέας ταύτας ἐκτὸς ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας. Καὶ ὁ λόγος εἶναι ὁ προμνημονευθεὶς ἤδη, ὅτι παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἡ διανοητικὴ δύναμις καὶ ἐπίδοσις εἶναι κατὰ κανόνα ἰσχυροτέρα τῆς ἠθικῆς δυνάμεως καὶ δὲν ἐφροντίσαμεν μὲ τὴν

ὀφειλομένην σοβαρότητα καὶ ἐντατικότητα διὰ νὰ φέρω-
μεν εἰς ἰσορροπίαν τὰς δύο ταύτας βασικὰς δυνάμεις.
Καὶ διὰ νὰ μὴ ἀνατρέξωμεν εἰς ἄλλα πάμπολλα παρα-
δείγματα τοιαύτης ἀντιφάσεως μεταξὺ πνευματικοῦ καὶ
ἠθικοῦ βίου, ἃς ἀναλογισθῶμεν, ὅτι καθ' ὃν χρόνον
ἐκτίζετο τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο καὶ ἀμίμητον ἔργον τέχνης,
ὁ Παρθενών, ἡ Ἑλλάς ἐσπαράσσετο ὑπὸ θλιβεροῦ ἐμφυ-
λίου σπαραγμοῦ, ὑπὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου,
ὅστις ἐπέφερε τὴν παρακμὴν καὶ τὴν φθορὰν τοῦ Ἑλ-
ληνισμοῦ. Πρέπει λοιπὸν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς νὰ ἀναγνω-
ρίσῃ τὸ φοβερὸν τοῦτο ἐλάττωμά του καὶ νὰ φροντίξῃ
οὐ μόνον διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ νοῦ, διὰ τὴν ἀνάδειξιν
του εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν
τόνωσιν τῶν ἠθικῶν του δυνάμεων καὶ τὴν μόρφωσιν
ἠθικοῦ καὶ ὕγιους χαρακτῆρος. Ἄνευ τοιαύτης παραλ-
λήλου καλλιέργειας τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀρετῆς κτί-
ζομεν ἐπὶ τῆς ἁμμου καὶ οὐδὲν θὰ πράξωμεν καὶ σήμε-
ρον, ὅτε δμιλοῦμεν περὶ ἀνασυγκροτήσεως τοῦ ἔθνους
καὶ ἀνοικοδομήσεως ἐκ τῶν ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν ἐρειπίων
τοῦ πολέμου.

Τὴν ἀνάγκην τῆς παραλλήλου καλλιέργειας καὶ τοῦ
νοῦ καὶ τῆς καρδίας ἐτόνιζον πολλαχῶς ἐν τοῖς συγ-
γράμμασιν αὐτῶν καὶ κατεδείκνυν δι' ὅλου τοῦ βίου
αὐτῶν οἱ τρεῖς μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Ἱεράρχαι. Οὗτοι
δὲν ἐπεδίωξαν μόνον νὰ μορφωθῶσι πλουσίως καὶ κατὰ
τὴν ἑλληνικὴν καὶ κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν σοφίαν, τῶν
ὁποίων καρπὸς πρόκεινται τὰ ἀμίμητα κατὰ τε τὸ εἶδος
καὶ τὸ περιεχόμενον πολυπληθῆ συγγράμματά των, ἀλλὰ
καὶ ἔργῳ ἐφήρμοσαν ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ὅσα ἔγραφον
ἢ ἐδίδασκον. Ἐκαστος τῶν ἁγίων τούτων ἀνδρῶν ὑπῆρ-
ξεν εἰς τὴν ζωὴν του «σύμβουλος ἀγαθός, παραστάτης
δεξιός, τῶν θεῶν ἐξηγητής, τῶν πρακτέων καθηγητής,
γῆρως βακτηρία, πίστεως ἔρρισμα». ⁷ Ἡ ἀσυμφωνία καὶ

ἀσυνέπεια μεταξὺ λόγων καὶ ἔργων, μεταξὺ θεωρίας καὶ
πράξεως ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ἀξιοκα-
τάκριτος ὑποκρισία, ὁμοία μὲ τὴν ὑποκρισίαν τῶν ἡθο-
ποιῶν τοῦ θεάτρου, οἱ ὅποιοι πολλάκις παριστάνουσιν
ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸν βασιλέα καὶ τὸν μεγιστᾶνα, ἐν ᾧ
εἰς τὴν πραγματικότητα εἶνα ἀπλοῖ ἰδιῶται. ⁸ Οἱ μεγάλοι
μας Ἱεράρχαι δὲν ὑπῆρξαν μεγάλοι κατὰ τὴν σοφίαν καὶ
τοὺς λόγους μόνον, ἀλλ' ἀνεδείχθησαν λαμπρότεροι καὶ
κατὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ κατὰ τὴν ἀρετὴν, διότι ὁ πραγμα-
τικὸς δίκαιος καὶ ἅγιος «οὐ δοκεῖν δίκαιος, ἀλλ' εἶναι
θέλει» κατὰ τὸν λαμπρὸν στίχον τοῦ Αἰσχύλου. ⁹ Ὁ νοῦς
των ἐσκέπετο κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς εὐγενοῦς των χρι-
στιανικῆς ψυχῆς καὶ ἡ καρδιά των ἐπεθύμει ὅσα μέγала
καὶ ὑψηλά ἢ φωτεινὰ των διάνοια διελογίζετο.

Ὅταν ἡ ἐπιστημονικὴ ἢ φιλοσοφικὴ μόρφωσις δὲν
συνοδεύεται ὑπὸ ἀναλόγου ἠθικῆς μορφώσεως καὶ ἀδια-
κόπου ἀσκήσεως τῆς βουλήσεως εἰς τὸ ἀγαθόν, τότε
πλειστάκις δὲν ἀφορμᾶται ἀπὸ εὐγενῆ ἐλατήρια καὶ ἀπὸ
ἀνώτερα ἰδεώδη, ἀλλὰ καταπίπτει εἰς ἀπλοῦν βιοπορι-
στικὸν ἐπάγγελμα καὶ ὡς μέσον ταπεινῶν ἐπιδιώξεων ἐν
τῇ ζωῇ. Πολλάκις αἱ σπουδαὶ καὶ αἱ ὁλονύκτιοι μελέται
ἡμῶν ὡς κίνητρον καὶ σκοπὸν δὲν ἔχουν ἀπλῶς τὴν
φιλομάθειαν, τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν εὐρε-
σιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ γίνονται πρὸς πραγματοποίησιν
ἄλλων εὐτελῶν σκοπῶν, λόγου χάριν πρὸς προαγωγὴν
τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων μας ἢ πρὸς ἀσφαλεστέραν
ἀπόκτησιν ἀξιομάτων καὶ διακρίσεων καὶ ὑστεροφημίας
ἐν τῷ κράτει καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι
παιδεία οὔτε ἐπιστήμη, ἀλλὰ καπηλεία τῆς ἐπιστήμης, καὶ
ὡς τοιαύτη δὲν εἶναι ἀξία τὸ παράπαν νὰ καλῆται παι-
δεία κατὰ τὸν Πλάτωνα: «Τὴν δὲ εἰς χρήματα τείνου-
σαν ἢ τινα πρὸς ἰσχὺν ἢ καὶ πρὸς ἄλλην τινὰ σοφίαν
ἄνευ νοῦ καὶ δίκης, βάνανυσόν τ' εἶναι καὶ ἀνελεύθερον

καὶ οὐκ ἀξίαν τὸ παράπαν παιδείαν καλεῖσθαι». ¹⁰ Διὰ τοὺς τοιούτους ἐπιστήμονας ἡ ἀλήθεια μόνη δὲν περιέχει ἐπαρκῆ θέληγητρα, ὥστε νὰ κοπιᾷ ὁ σοφὸς καὶ ἐπιστήμων διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας μόνον. Τοὺς τοιούτους ἐπιστήμονας, ἂν δὲν κινουσι καὶ οἰκονομικὰ συμφέροντα καὶ ἡ φήμη καὶ ἡ δόξα, θὰ ἴδῃ τις σὺν τῷ χρόνῳ νὰ ἀμελῶσι τὰς ἐρεῦνας τῶν, διότι βαθμηδὸν θὰ μαραίνεται ὁ ἐπιστημονικὸς τῶν ζῆλος καὶ αἱ περαιτέρω προσπάθειαι διὰ τὴν ἐρευναν καὶ τὰς μελέτας θὰ ἀτονήσωσιν. Ἐπειδὴ ὁμως ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῶν εὐτελῶν σκοπῶν τῶν διὰ τῶν διανοητικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν τῶν ἐφοδίων θὰ συναντῶσιν ἀντιδράσεις ἐκ τῶν ὁμοίων πρὸς αὐτοὺς συναδέλφων καὶ παντοῖα προσκόμματα καὶ ἀπογοητεύσεις, τότε πρὸς ἐξουδετέρωσιν καὶ ἄρσιν τῶν ἐμποδίων τούτων μεταχειρίζονται ἐλεεινὰ μέσα καὶ ἐπιδεικνύουσι πάθη καὶ ἐλαττώματα, ὅποια καὶ κοινοὶ ἀκόμη θνητοὶ ἐντρέπονται νὰ ἔχουν, οἷον φιλαργυρίαν, φθόνον, πείσμα, κολακείαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας, δειλίαν, ἔλλειψιν θάρρους καὶ παρησίας καὶ τὰ τοιαῦτα, τὰ ὅποια καταργίπτουσιν εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν τὸ κῦρος τῶν ἄλλως δι' ἐξόχων διανοητικῶν χαρισμάτων πεπροικισμένων.

Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι τῆς Ἐκκλησίας ἐστράφησαν πρὸς φιλοσοφικὰς καὶ θεολογικὰς μελέτας, ἵνα ἱκανοποιήσουν τὴν ἔμφυτον αὐτῶν ἰσχυρὰν φιλομάθειαν. Κατόπιν δὲ οὐδέποτε οἱ ἄγιοι οὗτοι ἄνδρες ἐχρησιμοποίησαν τὴν σπανίαν αὐτῶν μόρφωσιν πρὸς ἀπόκτησιν περιουσίας καὶ δόξης καὶ διακρίσεων, ἀλλὰ διέθεσαν τὰ ἔξοχα πνευματικά τῶν χαρίσματα διὰ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὸ καλὸν τοῦ λαοῦ. Ἡ κτήσις περιουσίας καὶ πλούτου—οὐχὶ σπάνιον ἐλάττωμα παρὰ τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον—οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀπησχόλησε τοὺς ἁγίους τούτους. Ἀντιθέτως ἡ πενία, ἡ παντελὴς πενία διέκρινε καὶ τοὺς τρεῖς, ὁ δὲ Μέγας

Βασίλειος εἶχεν, ὅπως ὁ στρατηγὸς Ἐπαμεινώνδας, ἐν μόνον ῥάσον καὶ ἐτρέφετο πάντοτε μὲ ἄρτον καὶ ὀλίγα εὐτελῆ χόρτα. Ὅλας τὰς προσόδους αὐτοῦ ὁ Μέγας Βασίλειος διέθεσε διὰ φιλανθρωπικοὺς σκοποὺς καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἰδρύσιν τῆς «Βασιλειάδος» δηλαδὴ τοῦ συγκροτήματος ἐκείνου τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων ἐν Καισαρείᾳ, τὸ ὅποιον ἦτο ὁλόκληρος πόλις «ἐν ᾗ νόσος φιλοσοφεῖται καὶ συμφορὰ μακαρίζεται καὶ τὸ συμπαθὲς δοκιμάζεται». ¹¹ Ὁμοίως ὁ Ἱεράρχης Χρυσόστομος ἀπέρριψε πᾶσαν πολυτέλειαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετακομίσας τὴν δαψίλειαν καὶ τὴν πολυτέλειαν εἰς τὰ νοσοκομεῖα, ¹² ὅπως ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος «πᾶσαν τὴν οὐσίαν καθιέρωσε τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ κατὰ Ναζιανζόν, εἰς τὴν τῶν πτωχῶν διακονίαν». ¹³ Ἄλλ' οὐδὲ τὴν δόξαν, τὰς τιμὰς καὶ τὰς διακρίσεις ἐπέδιώξαν ποτε οὗτοι, μολονότι ἡ δόξα καὶ αἱ τιμαὶ συνώδευον αὐτοὺς λόγῳ τῶν ἔργων καὶ τῆς σοφίας τῶν πάντοτε καὶ καθ' ὅλην τὴν ζωὴν τῶν. Ὅταν ἐξελέγη ἐπίσκοπος ὁ Μέγας Βασίλειος ὑπὸ τε τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἀνῆλθεν εἰς τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα «οὐ κλέψας τὴν ἐξουσίαν, οὐδ' ἀρπάσας, οὐδὲ διώξας τὴν τιμὴν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς τιμῆς διωχθεὶς, οὐδ' ἀνθρωπίνην χάριν, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ καὶ θεῖαν δεξάμενος». ¹⁴ Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συμπεριφορὰν τῶν πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἐποχῆς τῶν, οὐ μόνον οὐδέποτε κατεδέχθησαν νὰ κολακεύσωσιν αὐτούς, ἀλλὰ συχνότατα ὠμίλησαν μετὰ παρησίας καὶ ἀτρομήτου θάρρους πρὸς αὐτούς, ὡσάκις ἀπετόλμων νὰ ἐπεμβαίνωσιν εἰς τὰ καθήκοντα τῶν μεγάλων τούτων ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας, εἰς οὐδὲν λογισάμενοι πιέσεις καὶ ἀπειλὰς τῶν. Εἶναι πασίγνωστος ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Οὐάλεντα, ὅταν ἠθέλησεν οὗτος διὰ τοῦ Ἐπάρχου Μοδέστου νὰ ἐκβιάσῃ τὸν Μέγαν Βασίλειον δι' ἀπειλῶν νὰ παύσῃ ἀπὸ τοῦ

νά υποστηρίξῃ τὴν Ὁρθόδοξον πίστιν. "Όταν πρόκειται περὶ τῆς ἀγίας ἡμῶν πίστεως, ἀπήντησεν ὁ Μέγας Ἱεράρχης, «πῦρ καὶ ξίφος καὶ θῆρες καὶ οἱ τὰς σάρκας τέμνοντες ὄνυχες τροφὴ μᾶλλον ἡμῶν εἰσιν ἢ κατάπληξις· ἀκούετω ταῦτα καὶ βασιλεὺς». ¹⁵ Τοιοῦτο σθένος καὶ ὑψηλὸν ἠθικὸν φρόνημα σπανίως συναντᾷ τις μεταξὺ τῶν θνητῶν. Οὗτοι ὁμῶς εἶχον ἀνέλθῃ εἰς τοιαῦτα ὑψηλὰ ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς, ὥστε οὐδὲν τῶν γηϊνῶν καὶ ταπεινῶν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ μέχρις ἐκεῖ καὶ νὰ θίξῃ αὐτοὺς. Ὁ ὑπέροχος χαρακτήρ των εἶχε θεμελιωθῇ ἐπὶ τῶν στερεῶν θεμελιῶν τῆς ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης καὶ ἐν τούτῳ ὁμοιάζον πρὸς τὸν φρόνιμον ἄνδρα, ὅστις, κατὰ τὴν παρομοίωσιν τοῦ Κυρίου, ῥυθμίζει τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν «καὶ κατέβη ἡ βροχὴ καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ καὶ ἔσπευσαν οἱ ἄνεμοι καὶ προσέπεσαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ καὶ οὐκ ἔπεσε· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν». ¹⁶

Πρὶν καταστρέψωμεν τὸν λόγον, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἀναφέρωμεν καὶ ἄλλον κίνδυνον, ὃν διατρέχουσιν οἱ διανοοῦμενοι ἐκεῖνοι καὶ ἐπιστήμονες, παρὰ τοῖς ὁποίοις ἡ διάπλασις τῆς καρδίας καὶ ἡ ἠθικὴ καλλιέργεια τῆς ψυχῆς ἔχουν παραγκωνισθῇ. Οὗτος εἶναι ἡ ἐπὶ τῇ διανοητικῇ ὑπεροχῇ ἀνόητος οἰσίσ των, ἡ ὁποία ἄγει αὐτοὺς πολλάκις εἰς τὴν ἀπιστίαν καὶ ἀθεΐαν. Θαμβοῦμενοι οἱ τοιοῦτοι ἀπὸ τὰς ἐφευρέσεις καὶ τὰς προόδους, τὰς ὁποίας καθ' ἐκάστην πραγματοποιεῖ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰς ὅλα τὰ πεδία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, ἄγονται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν σκέψιν ὅτι αἱ δυνατότητες τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἶναι ἀπεριόριστοι. Ἐντεῦθεν ὡς ἐπιστήμονες φυσιοῦνται καὶ ὑπεραίρονται, καταντῶσιν ὀρθολογισταί, υποστηρίζοντες τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ ἀποκρούοντες πᾶν ὅ,τι διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου εἶναι ἀκατάληπτον καὶ ἀναπόδεικτον, ὥσάν νὰ ἦτο δυνατόν ὁ πεπερασμένος νοῦς τοῦ ἀνθρώ-

που νὰ περιλάβῃ ἐν ἑαυτῷ τὸ ἄπειρον σύμπαν καὶ νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀληθῆ φύσιν καὶ οὐσίαν του. Τελικῶς ἡ πολυμάθεια τοὺς τοιούτους ἀντὶ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸν Θεόν, τὴν ὑψίστην Ἀλήθειαν, ὀδηγεῖ εἰς τὸν σκεπτικισμόν καὶ εἰς ἀπιστίαν. Αὕτη εἶναι ἡ οἴσις, τὴν ὁποίαν ἐκαυτηρίασεν ὁ Ἀπ. Παῦλος, εἰπὼν ἐπιγραμματικῶς: «ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ», ἐστιγματίσαν δὲ καὶ πολλοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, μέχρι τοῦ σημεῖου μάλιστα ὥστε νὰ θεωρῶσιν, οὐκ ὀρθῶς βεβαίως, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν θύραθεν παιδείαν ὡς ἀχρήστους καὶ τοῦτ' αὐτὸ ὡς ἐπιβλαβεῖς διὰ τὴν κατὰ Χριστὸν Θρησκευτικὴν ζωὴν. Τοιοῦτος φανατικὸς πολέμιος τῆς θύραθεν παιδείας ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ Τερτυλλιανός, ὅστις ἐθεώρει τοὺς φιλοσόφους ὡς τοὺς πατριάρχας τῶν αἵρετικῶν καὶ διετείνετο, ὅτι οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ φιλοσόφου καὶ χριστιανοῦ, μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἱερουσαλήμ, μεταξὺ Ἀκαδημίας καὶ Ἐκκλησίας. ¹⁷ Τοιοῦτοι ἐκ τῶν νεωτέρων πολέμιοι τῆς θύραθεν παιδείας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως εἶναι καὶ σήμερον οἱ καταφερόμενοι κατὰ τῶν ἀνωτέρων σπουδῶν εἰς τὰ Πανεπιστήμια, ἐνταῦθα ἢ εἰς Ἑσπερίαν, καὶ χαρακτηρίζοντες σατυρικῶς τὰ Πανεπιστήμια ὡς πανσκοτιστήρια.

Καὶ ὁ κίνδυνος οὗτος οὐδόλως παρουσιάσθη εἰς τὴν ζωὴν τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν. Ὅλως ἀντιθέτως, οὐ μόνον ἡ Χριστιανικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ θύραθεν σοφία, δηλονότι ἡ ἑλληνικὴ σοφία, ἐχρησίμευσαν εἰς αὐτοὺς ὡς σχεδία ἀσφαλῆς, ὡς ὄχημα βέβαιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐποχοῦμενοι, ἐβάδιζον πρὸς τὴν τελειότητα. Ὁ νοῦς εἶναι τὸ θεϊότερον καὶ εὐγενέστερον στοιχεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὁ φωτεινὸς φάρος, ὃν ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, διὰ νὰ διαφωτίξῃ τὸν δρόμον του ἐν τῇ ζωῇ καὶ νὰ γνωρίζῃ ἑαυτόν, τὸν

κόσμον καὶ τὸν Θεόν. Αὐτοῦ τοῦ νοῦ δὲν ἡμέλῃσαν τὴν πλουσίαν ἀνάπτυξιν καὶ καλλιέργειαν οἱ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας τρεῖς Ἱεράρχαι. Ὡς διψῶσαι ἔλαφοι ἔρχονται ὁ Μ. Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ θεολόγος εἰς τὰς πηγὰς τῆς κλασσικῆς παιδείας, εἰς τὰς κλεινὰς Ἀθήνας, καὶ διέτριψαν ἐκεῖ ἀκροώμενοι μαθήματα παρὰ ἔθνικων φιλοσόφων καὶ ῥητόρων ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, μηδαμῶς πτοηθέντες μήπως κινδυνεύσῃ ἡ εὐσέβειά των καὶ ἡ ἀρετὴ ἐκ τῆς θύραθεν παιδείας. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς προμνημονευθέντας φανατικούς πολέμιους τῆς θύραθεν παιδείας, ἐθεώρουν οὗτοι τὴν παιδείαν, τὴν τε χριστιανικὴν καὶ τὴν ἔθνικὴν, ἀκριβῶς ὅπως ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ὡς τὸ πρῶτον αὐτῶν ἀγαθόν, τοὺς δὲ ἄλλως φρονοῦντας περὶ ταύτης ἀπεκάλουν ἀνενδοιάστως «ὡς σκαιούς καὶ ἀπαιδεύτους». «Οἶμαι, λέγει Γρηγόριος ὁ θεολόγος, πᾶσιν ἀνωμολογεῖσθαι τῶν νοῦν ἔχόντων παιδεύειν τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τὸ πρῶτον· οὐ μόνον ταύτην μόνην, τὴν εὐγενεστέραν καὶ ἡμετέραν (ἦτοι τὴν χριστιανικὴν) ἀλλὰ καὶ τὴν ἑξωθεν, ἣν οἱ πολλοὶ τῶν χριστιανῶν διαπύουσιν ὡς ἐπίβουλον καὶ σφαλερὰν καὶ Θεοῦ πόρρω βάλλουσαν, κακῶς εἰδότες... Οὐκ οὖν ἀτιμαστέον τὴν παιδεύειν, ὅτι τοῦτο δοκεῖ τισιν· ἀλλὰ σκαίου, καὶ ἀπαιδεύτους ὑποληπτέον τοὺς οὕτως ἔχοντας». ¹⁸ Ὁ Μ. Βασίλειος μάλιστα συνέγραψε καὶ λαμπρὰν ἐπὶ τοῦ προκειμένου μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων». Ἡ ἀληθὴς παιδεία δὲν ἀπομακρύνει, ἀλλ' ὀδηγεῖ εἰς τὴν πίστιν, χρησιμεύουσα καὶ εἰς τὴν λογικὴν διατύπωσιν καὶ στερέωσιν τῶν δογμάτων. Περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ διὰ περὶ τῆς διαλεκτικῆς δεινότητος ὁ Μ. Βασίλειος ἔλεγεν, ὅτι «οὐκ ἐξ τὰ δόγματα εὐδιάσπαστα εἶναι καὶ εὐάλωτα τοῖς βουλομένοις». Διὰ τοῦτο οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι ὡς φίλεργοι μέλισσαι ἐκμυζῶσιν ἀπὸ τὰ ἄνθη τοῦ πλουσίου λειμῶνος τῆς κλασσικῆς παιδείας πᾶν ὅ,τι χρήσιμον καὶ μὴ ἀπᾶδον πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀρχάς

των. Δι' αὐτῶν ἀνεξωογονήθη ὁ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου φθίνων ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἀντ' αὐτοῦ διὰ τῆς συναδελφώσεως τῆς ὑπερκοσμίου πίστεως τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς σοφίας ἐδημιουργήθη ὁ ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς. Εἰς τὰ συγγράμματα αὐτῶν ἀκτινοβολεῖ ἡ ἢ κατὰ Χριστὸν ἑλληνικὴ σοφία καὶ χάρις.

Προσοικειωθέντες λοιπὸν ὅλα τὰ χαρίσματα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ σοφίας, ἐπεδόθησαν ἀκολούθως εἰς τὸ νὰ μελετῶσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, περιέχουσαν κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον «τὴν τελείαν σοφίαν» καὶ ἡ ὁποία, κατὰ τὸν ἱ. Χρυσόστομον «ἀνασπᾷ τὰ ἀνελεύθερα πάθη, φυτεύει τὴν ἀρετὴν, μετάρσιον ποιεῖ τὸν λογισμὸν, πρὸς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν μετοικίζει». Μελετῶντες τὴν Ἀγ. Γραφήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ αὐτοὺς ὁ Θεὸς ὁμιλεῖ καὶ ἀποκαλύπτει ἑαυτόν, διηγόν οἱ σοφοὶ οὗτοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐν ἀδιακόπῃ ἐπαφῇ καὶ κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὥστε τὰς διαθέσεις καὶ σκέψεις καὶ τὴν δρᾶσιν αὐτῶν ἡ θεία πνοὴ ἐκίνει καὶ κατηύθυνεν. Ἦσαν ἄνθρωποι ἅγιοι. Ὁ βίος των ἦτο βίος προσευχῆς, βίος διαρκοῦς ἀνατάσεως πρὸς τὸν οὐρανόν, ἔνθα ἔθετον τὰς ἐλπίδας, τοὺς πόθους, τὴν χαρὰν των.

Τοιοῦτοι ὑπῆρξαν, σεβαστὴ ὁμήγουρις, οἱ τρεῖς μεγάλοι Ἱεράρχαι, τὸ καύχημα καὶ ἡ δόξα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους. Εἰς τὸν βίον αὐτῶν στηριχθέντες, κατεδείξαμεν, ὅτι ἡ ἀληθὴς παιδεία διὰ τὸ εἶναι καρποφόρος καὶ εὐεργετικὴ πρέπει νὰ συνοδεύηται καὶ ὑπὸ ἀναλόγου καλλιέργειας τῆς ψυχῆς, ὅτι μόνον ὅταν ἐνώνη τις ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπιστήμην καὶ ἀρετὴν ἀποτελεῖ τελείαν προσωπικότητα, ὡς ἦσαν οἱ σοφοὶ ἅμα καὶ ἅγιοι τρεῖς Ἱεράρχαι. Ἐν τῇ ζωῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τῆς συνεχοῦς μελέτης ἐμεγαλουργήσαν καὶ διέπρεψαν οἱ μεγάλοι οὗτοι φωστῆρες τῆς Ἐκκλησίας. Μιμηθῶμεν λοιπὸν ἐν τούτῳ τὸ ὑψηλόν των παράδειγμα, στηρίζοντες τὴν μόρφωσιν ἡμῶν ἐπὶ τῶν δύο στερεῶν βάθρων, τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Πόσον ὑπερόχοι εἶναι οἱ

μεγάλοι ἐπιστήμονες καὶ φιλόσοφοι καὶ λοιποὶ διανοούμενοι, ὅταν τὰ πρόσωπά των καταλάμπει καὶ ὁ φωτιστέφανος τοῦ ἁγίου, ὅταν συνδυάζουν ἰσχυρὰν διάνοιαν μετὰ εὐσεβοῦς καὶ ἐναρέτου ψυχῆς! Διὰ τὰ ἀνέλθωμεν εἰς τὰ ὕψη τοῦ ἰδεώδους τούτου χρειαζόμεθα ἰσχυρὰς πτέρυγας. Μόνον ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ ζωῇ καὶ κοινωνίᾳ ἀποκτῶμεν ἀσυνήθεις δυνάμεις διὰ τὴν πτῆσιν ἡμῶν πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ ὠραίου, τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Μόνον οὕτως ἡ ψυχὴ μας διευρύνεται εἰς τὰς ἀπόψεις αὐτῆς καὶ σκέπτεται, ὅπως ἔλεγεν ὁ Σπινόζας, ὑπὸ τὸ πρῶτον τῆς αἰωνιότητος (sub specie aeternitatis). Πλησίον τοῦ ὑψίστου Ὅντος ἡμεῖς, οἱ κατὰ τὰ ἄλλα μικροὶ σκώληκες καὶ κοινὰ πλάσματα, ἐξυψούμεθα μέχρι τοῦ Θεοῦ, οὗ τινος κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἐπλάσθημεν, καὶ καθιστάμεθα ἰσχυραὶ καὶ διανοητικῶς καὶ ἠθικῶς προσωπικότητες. Διὰ τοῦτο ὁ βίος ἡμῶν καὶ γενικῶς ὁ πολιτισμὸς δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀνθρωποκεντρικὸς, νὰ ἀντλήῃ δηλονότι τὰς πνευματικὰς ἀξίας καὶ τὴν δύναμιν ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ πεπερασμένου ἀνθρώπου, ἀλλὰ θεοκεντρικὸς, νὰ ἀντλήῃ δηλαδὴ τὰς ἀξίας καὶ τὴν δύναμιν ἐκ τῶν Ἁγῶν, ἐκ τοῦ ἀπείρου Θεοῦ. Τὸ μόνιμον σύνθημά μας δὲν πρέπει νὰ εἶναι δημοκρατία ἢ λαοκρατία ἢ ἄλλο τι τῶν τοιούτων ἡχηρῶν λέξεων, ἀλλὰ θεοκρατία καὶ θεοκεντρικὸς πολιτισμὸς, οὔτε νὰ ἀγώμεθα εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὴν δρᾶσιν ἡμῶν ἀπὸ τὸ ἀνθρωποκεντρικὸν ῥητὸν τοῦ σοφιστοῦ Πρωταγόρου «πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος» ἀλλ' ἀπὸ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων καὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου λόγιον «ἐν τῷ Θεῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν». Μόνον ὑπὸ τοιούτων ἰδεῶν καὶ φρονημάτων ἐμπορούμενοι ὅλοι, θὰ δυνηθῶμεν νὰ δημιουργήσωμεν ἓνα ὑψηλὸν πολιτισμόν, μίαν ἀνωτέραν δι' ὅλον τὸν λαόν μας ζωὴν, ὥστε νὰ καταστῇ πάλιν ἡ ἔνδοξος χώρα μας χώρα μεγάλων σοφῶν καὶ ἁγίων ἀνδρῶν, χώρα ἐπιφανῶν ἡρώων, ὅπως ἦτο εἰς τὸ παρελθόν, ὅπως θὰ εἶναι ἀσφαλῶς θεία χάριτι καὶ ἀρωγῇ καὶ αὖριον.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΑΙ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ὁμήρ. Ἰλ. I. 443.
2. Τοιαῦτα εἶχεν ἀποφανθῇ τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν πρὸς τὸν Θησέα περὶ τῆς τύχης τῶν Ἀθηναίων, ὅπως καὶ ἡ Σίβυλλα ὕστερον: «Ἄσκὸς γὰρ ἐν οἴδμασι ποντοπορεύσει».

«Ἄσκὸς βαπτίξῃ» δύναι δέ τοι οὐ θέμις ἐστίν».

(Πλουτ. Βίοι παράλληλοι. Θησεύς 24.)

3. Τὸ ζήτημα ἂν ὁ σύγχρονος τεράστιος μηχανικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ καταπληκτικὴ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν προήγαγον καὶ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ ἠθικὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος ἔχει καταστῇ ἐπίμαχον ζήτημα μετὰ τῶν φιλοσόφων καὶ κοινωνιολόγων καὶ ὑπάρχουν πλεῖστοι, οἱ ὅποιοι ὁμιλοῦν περὶ παρακμῆς καὶ καταπτώσεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἄλλοι, οἱ ὅποιοι θεωροῦν τὴν αὐξήσιν τῶν γνώσεων καὶ τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν ὡς πηγὴν τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἀθλιότητος καὶ κακίας. Ὁ Oswald Spengler ἐν τῷ ἔργῳ του «Ἡ κατάπτωσις τῆς Δύσεως» ἀναπτύσσει τὴν θεωρίαν, ὅτι ὅπως οἰοσδήποτε ζωϊκὸς ὀργανισμὸς ἔχει τὰ στάδια τῆς ἡλικίας του, ἤτοι παιδικήν, νεανικήν, ἀνδρικήν καὶ γεροντικήν ἡλικίαν, οὕτω καὶ οἱ πολιτισμοὶ ἔχουν τὰ στάδια τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεώς των ἤτοι γένεσιν, ἀκμὴν καὶ παρακμὴν καὶ ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς εὐρίσκεται εἰς τὸ στάδιον τῆς παρακμῆς του καὶ καταπτώσεως. Ὅλα τὰ δεινὰ, αἱ ἀθλιότητες, αἱ κακίαι καὶ λοιπαὶ πληγαὶ τῆς συγχρόνου ζωῆς εἶναι συμπτώματα καὶ ἐνδείξεις τῆς φυσικῆς παρακμῆς τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ, ὁ ὅποιος εὐρίσκεται πλέον εἰς τὴν δύσιν του. Ὁ φιλόσοφος τοῦ πόνου καὶ τῶν θλίψεων Schopenhauer ὑπεστήριζεν, ὅτι ὅσον αὐξάνουν αἱ γνώσεις καὶ αἱ ἐπιστήμαι, ὅσον προοδεύει ἡ ἀνθρωπότης, τόσον αὐξάνει καὶ ὁ ἀνθρώπινος πόνος: qui auget scientiam, auget dolorem («ὁ αὐξάνων τὴν ἐπιστήμην, αὐξάνει τὴν δόδυν».) Ἡ πρόοδος καὶ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ συνεπάγεται τὴν αὐξήσιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου καὶ τῶν ἀπαραιτήτων μέσων πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν. Αὐξανόμενων τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, αὐξάνουν αἱ ἐπιθυμίαι, αἱ στερήσεις, αἱ ἀπογοητεύσεις. Ἐνῶ τὸ ζῶον ζῇ τὸ παρὸν μόνον καὶ αἰσθάνεται τὸν πόνον τοῦ παρόντος μόνον, ὁ ἄνθρωπος, ὅσον πε-

ρισσότερον αναπτύσσεται, τόσο προβλέπει και ζῇ και τὸ μέλλον του με τὰς δυσκολίας του, τοὺς φόβους και τοὺς κινδύνους του, ἐπιπροσθέτων οὕτως εἰς τὰ βάσανα τοῦ παρόντος και τὰς ἀνησυχίας περὶ τοῦ μέλλοντος. Ἐξ ἄλλου ὁ ἄνθρωπος ἔχει φύσει πλείεστας ἀτελείας και πάθη, διὰ τῶν ὁποίων ἐκτίθεται εἰς πολλὰς θλίψεις και δοκιμασίας. Ὁ ἐγωϊσμός και αἱ φιλοδοξίαι του ταράττουν τὴν ἡσυχίαν του, οἱ φθόνοι, αἱ συκοφαντίαι τῶν ἄλλων, ἡ πλεονεξία, ὁ ἀνταγωνισμός, ἅτινα ὅλα εὗρισκουν πλουσίαν τροφήν και ἀφορμὴν εἰς τὴν πολυπλοκὸν σύγχρονον κοινωνίαν, καθιστῶσι τὸν ἄνθρωπον ἀνήσυχον και δυστυχῇ. Πόσον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ χωρικός εἶναι εὐτυχέστερος ἢ οἱ πεπολιτισμένοι ἄνθρωποι τῶν μεγαλουπόλεων; Ὁμοίως ὁ πολιτισμὸς καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον περισσότερον εὐαίσθητον διὰ πάντα τὰ περὶ αὐτὸν συμβαίνοντα, ἡ δὲ συμπάθειά του πρὸς τοὺς πάσχοντας, οἰκίους τε και ξένους, εἶναι φυσικὸν νὰ κάμνουν αὐτὸν νὰ ὑποφέρῃ και νὰ δυστυχῇ. Τοιαῦτα διετίνειτο ὁ Schopenhauer ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως. Παρόμοια ὑπεστήριξαν και ὁ Rousseau και μετ' αὐτὸν ὁ Tolstoy. Εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐργασίαν ἐπὶ τοῦ προβλήματος «ἂν ἡ πρόοδος τῶν ἐπιστημῶν και τῶν τεχνῶν συνετέλεσαν εἰς τὴν διαφθορὰν ἢ τὴν ἐξυγίανσιν τῶν ἡθῶν» («Si le progrès des sciences et des arts a contribué à corrompre ou à épurer les mœurs» 1750) καταδεικνύει ὁ Rousseau, ὅτι ἡ διαφθορὰ τῶν ἡθῶν προῆλθεν ἀπὸ τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν και τῶν τεχνῶν. Τὰ ἴδια ὑποστηρίζει και εἰς τὸ ἔργον του «Le contrat social» (1762), λέγων ἐπιγραμματικῶς, ὅτι σήμερον ἔχομεν τιμὴν χωρὶς ἀρετὴν, λογικὴν χωρὶς σοφίαν και ἀπολαύσεις χωρὶς εὐτυχίαν: «nous avons de l'honneur sans vertu, de la raison sans sagesse et du plaisir sans bonheur». Ἐντεῦθεν καταλήγει εἰς τὴν ιδέαν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν φυσικὴν ζωὴν, μακρὰν ἀπὸ τὴν ὑποκρισίαν και τὴν ἐπίπλαστον εὐγένειαν και τοὺς ἐπιπλάστους τρόπους τοῦ πολιτισμοῦ τῶν πόλεων. Μετὰ τὸν Rousseau ὁ Tolstoy ὡσαύτως διεκήρυξε τὰς αὐτὰς ιδέας κατὰ τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. Ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται ἀγαθοὶ και ἴσοι, ἡ κοινωνία και ὁ πολιτισμὸς διαφθείρουσιν αὐτούς, και διαιροῦσιν αὐτοὺς εἰς πλουσίους και πτωχοὺς, εἰς εὐγενεῖς και κοινούς, εἰς εὐημεροῦντας και πάσχοντας, εἰς καλοὺς και κακοὺς. Ὁ πολιτισμὸς εἶναι τελείως ἐξωτερικὸς σήμερον, στερούμενος βάθους και περιεχομένου ἡθικοῦ. Σήμερον ἀποδίδεται σημασία εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν, εἰς τὴν ἐνδυμασίαν, εἰς τοὺς τρόπους τοῦ ὁμιλεῖν και συμπεριφέρεσθαι, εἰς τὴν κομψότητα. Πάν-

τα ταῦτα ὅμως δὲν ἀποτελοῦν πολιτισμόν, ἀλλ' εἶναι ψεῦδος και ὑποκρισία, εἶναι ψευδοπολιτισμός. Διὰ τοῦτο ὁ Τολστόη ὑπεστήριξεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν φυσικὴν ζωὴν, μακρὰν ἀπὸ τὴν ὑποκρισίαν και τὰ κατὰ συνθήκην ψεύδη τῆς συγχρόνου κοινωνίας, ὅπως ἔπραξεν ὁ ἴδιος, διαβιώσας εἰς Πολιάναν μετὰ τῶν χωρικῶν.

Ἡ τοιαύτη καταδίκη τῆς ἐπιστήμης και τοῦ πολιτισμοῦ, ὡς πηγῶν τῆς διαφθορᾶς και κακοδαιμονίας τῶν ἀνθρώπων, εἶναι βεβαίως ἄδικος, ὑπερβάλλουσα τὰ μελανὰ σημεῖα τῆς συγχρόνου ζωῆς. Συμφώνως μὲ τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας—θρησκείας τῆς προόδου και τῆς ἀληθείας—και συμφώνως πρὸς τὴν διδασκαλίαν και τὸν βίον τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ὑπεστηρίξαμεν εἰς τὴν ὁμιλίαν μας, ὅτι ἡ ἐπιστήμη και ἡ παιδεία εἶναι τὸ μέγιστον τῶν ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν και τὸ μόνον φῶς, διὰ τοῦ ὁποίου βλέπομεν νὰ βαδίζομεν εἰς τὴν ζωὴν και νὰ τελειοποιῶμεν αὐτὴν ἀπεριορίστως, ἀρκεῖ νὰ καλλιεργῶμεν παραλλήλως και τὴν καρδίαν και τὰς ἡθικάς ἐν ἡμῖν ὁρμάς. Καὶ ὁ ἐκ τῶν ἐπιστημῶν και τῆς παιδείας προκύπτων πολιτισμὸς, ἀναλόγως τοῦ κυριαρχούντος ἐν αὐτῷ πνεύματος και τῆς χρησεώς του, ἀναλόγως τῶν ἐπικρατουσῶν ἐν αὐτῷ και τιμωμένων πνευματικῶν ἀξιών εἶναι βλαβερὸς ἢ ὠφέλιμος, πηγὴ ἀνατάσεως πρὸς τὰ ἄνω και εὐδαιμονίας ἢ καταπτώσεως και ἐκφυλισμοῦ. Τὰ αἷτια δὲ τῆς κακοδαιμονίας και τῆς ἡθικῆς παρακμῆς τῆς συγχρόνου κοινωνίας παρὰ τὸν ὑπέροχον ὕλικὸν και μηχανικὸν πολιτισμόν της εἶναι πρὸ πάντων τὸ γεγονός, ὅτι μαζὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ και τὴν προαγωγήν τῶν ἐπιστημῶν και τεχνῶν ὄχι μόνον δὲν ἐφρόντισεν ὁ ἄνθρωπος και διὰ τὴν ἡθικὴν μόρφωσίν του, ἀλλ' ἀπεμακρύνθη τελείως ἀπὸ τὸν Θεόν, περιέπεσεν εἰς τὴν ἀθεΐαν και τὸν ὕλισμόν, και ἐπίστευσεν, ὅτι διὰ τῶν ἰδίων μόνον δυνάμεων δύνатаι νὰ ἀπολυτρώσῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τὰς κακίας και τὰ δεινά. «Ὁ κόσμος αὐτός, λέγει πολὺ εὐστόχως εἰς τὸ ἔργον του «Christianity and Democracy» (σελ. 21 1945) ὁ Jacques Maritain, ἐν ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα πνεύματα τῆς ἐποχῆς μας, ἔχει γεννηθῇ ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ και ὀφείλει τὰς βαθεῖας ζωτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις εἰς τὴν χριστιανικὴν παράδοσιν. Ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον τοῦτον κρίνεται και αὐστηρότερον. Ἡ ἐσχάτη πλάνη αὐτοῦ ἐγκτεται ἐν τούτῳ, ὅτι ἐπίστευσεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος σώζεται διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων μόνον και ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία συντελεῖται ἄνευ Θεοῦ». Ἰδὲ τοῦ αὐτοῦ φιλοσόφου «Religion et culture» (1930), ὁμοίως τοῦ Ch r. Dawson «Die

Wahre Einheit der Europ. Kultur» (1936), Vidler A. R. «God's judgment on Europe», London, 1940. Elton Trueblood, «Foundations for reconstruction» New York, 1946. Π. Μπαρτσιώτου «Χριστιανισμός και πολιτισμός», 1940. Χρ. Ἀνδρουτσίου «Λόγος περὶ Τολστόη», ἐν τῇ Παρουσίᾳ 1911. John Bennett «Christianity and our World» (S. C. M. Press). A. Bertholet, Religion und Kultur (1924).

4. Ἰδὲ σημ. 5.

5. Ἡ νοησιαρχία διακρίνει ἐντονώτατα τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ ἡ παιδεία ἐξακριβήζετο ὡς τὸ μέγιστον παρ' ἀνθρώποις ἀγαθὸν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐπροχώρησαν πολὺ καὶ ἀπεμακρύνθησαν τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς καθημερινῆς πείρας ὁ Σωκράτης καὶ οἱ ἄλλοι μετ' αὐτὸν Ἕλληνες φιλόσοφοι, ὅταν ὑπεστήριζον ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἡ δὲ κακία εἶναι συνέπεια τῆς ἀμαθείας καὶ πλάνη τοῦ νοῦ. «Σήμερον, λέγει ὁ Léon Cheston (Athènes et Jerusalem, Paris, 1938 σελ. 114, μετάφρασις ἐκ τοῦ Ρωσικοῦ ὑπὸ Boris de Schloezer) οὐδεὶς τολμᾷ νὰ ταυτίσῃ τὴν γνῶσιν πρὸς τὴν ἀρετὴν. Ὁ πλέον περιορισμένος νοῦς ἀναγνωρίζει, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τις σοφὸς καὶ πλήρης κακιῶν, ὅπως ἀμαθὴς καὶ ἅγιος». Ἀλλ' ὁ Σωκράτης καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες φιλόσοφοι, ὅταν ἔλεγον γνώσεις, δὲν ἡννόουν ξηρὰς προτάσεις καὶ λέξεις, ἀλλὰ γνώσεις στερεάς, πεποιθήσεις ἰσχυράς, αἱ ὅποιαι ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβάλλωνται καὶ εἰς τὴν βούλησιν. Πᾶς τις, ὅπως σκέπτεται οὕτω καὶ δοῦν. Ὁ σοφός, καθότι σοφός, καὶ σκέπτεται καὶ ἐνεργεῖ ὁρθῶς καὶ κατ' ἀρετὴν. Ὁ Σωκράτης δὲν διεχώριζε τὴν σοφίαν ἀπὸ τὴν σοφὴν διαγωγὴν, «σοφίαν καὶ σωφροσύνην οὐ διώριζεν» ἀλλ' ἐθεώρει σοφοὺς τοὺς γινώσκοντας τὰ καλὰ καὶ πράττοντας αὐτά, τοὺς δὲ κακοὺς ἀπεκάλει «ἀσώτους καὶ ἀκρατεῖς» (Ξενοφ. Ἀπομν. III. 9.). Ἡ σοφία εἶναι κατὰ ταῦτα, ἡ ὑψίστη ἀρετὴ καὶ τὸ ὑψιστον ἀγαθόν. Ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ὑπάρχει εἰ μὴ μία μόνη ἀρετὴ, ἡ σοφία, προσλαμβάνουσα διαφόρους ὀνομασίας ἀναλόγως τῶν ἐφαρμογῶν της εἰς τὰς ποικίλας σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Ἡ βούλησις δὲν ἀντιμάχεται πρὸς τὸν λόγον, ἀλλὰ πράττει τὸ καλόν, ὅταν εἶναι πεφωτισμένη διὰ τῆς ὁρθῆς γνώσεως. Πᾶς τις δὲ θέλει νὰ πράττῃ τὸ καλόν, διότι γνωρίζει, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ συμφέρον, οὐδεὶς δὲ θεληματικῶς πράττει τι παρὰ τὸ συμφέρον του. «Οὐδεὶς κακὸς ἔκων, ἐπὶ τὰ κακὰ οὐδεὶς ἔκων ἔρχεται» (Πλάτ. Πρωταγ. 358 σ.)

Ὁ ἐπιστήμων καὶ ὁ φιλόσοφος δὲν εἶναι δυνατόν λοιπὸν εἰμῇ

νὰ εἶναι ἅγιοι, ἄλλως δὲν εἶναι οὔτε ἐπιστήμονες οὔτε φιλόσοφοι, καὶ πρὸς τιμὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων ἃς σημειώθη ὅτι πάντες ὑπῆρξαν ἠθικαὶ προσωποπρόκτες ἰσχυραὶ καὶ δὲν παρατηρεῖτο παρ' αὐτοῖς ἀντίφασις μεταξὺ λόγων καὶ ἔργων των, μεταξὺ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ βίου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς συγχρόνους μεγάλους ἐπιστήμονας καὶ φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι δὲν φημίζονται καὶ διὰ τὴν ἠθικότητα τοῦ χαρακτήρος των πάντοτε. Ἡ τοιαύτη παρὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων μεγάλη ἐκτίμησις τῆς φιλοσοφίας ἐξηγεῖται, ὅπως πολὺ ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Paulsen (System der Ethik τομ. Α' σελ. 57, 1913), ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ φιλοσοφία κατεῖχεν ἐν τῇ ζωῇ τῶν Ἑλλήνων τὴν αὐτὴν θέσιν, ἣν κατεῖχε παρ' ἄλλοις λαοῖς ἡ θρησκεία. Ἡ φιλοσοφία ἐμόρφωνεν ἐσωτερικὰς πεποιθήσεις καὶ διαθέσεις τοιαύτας, ὥστε παρείχεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν αὐτὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς ἄλλους ἡ θρησκευτικὴ πίστις. Ἡ φιλοσοφία ἀπετέλει καὶ τὸ μέσον καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ εὐδαίμονος βίου. Δὲν ἦσκειτο αὕτη ὡς βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα παρὰ τῶν γνησίων φιλοσόφων, οἱ δὲ σοφισταὶ καὶ πάντες οἱ ἐμπορευόμενοι τὴν φιλοσοφίαν κατεκρίνοντο αὐστηρῶς, ὅπως καταδικάζονται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας μας ὡς σιμωνιακοὶ οἱ λαμβάνοντες χρήματα διὰ τὴν μετάδοσιν πνευματικῶν χαρισμάτων. Πολλοὶ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι ἀπέθανον χάριν τῶν ἰδεῶν των, ὅπως οἱ ἅγιοι ὑπὲρ τῆς πίστεώς των. Ἐπειδὴ ἀπεδίδετο τοιαύτη σημασία εἰς τὴν φιλοσοφίαν, διὰ τοῦτο οἱ φιλόσοφοι ἐδίδασκον μετὰ ζήλου ταύτην χάριν τοῦ καλοῦ τοῦ πλήθους, ὅπως οἱ ἱεροκήρυκες καὶ ἱεραπόστολοι κηρύττουν μετὰ ζήλου τὴν πίστιν. Ὁ κυνικὸς φιλόσοφος Κράτης ἀπεκαλεῖτο ὑπὸ τῶν συγχρόνων του «θυρεπανοίκτης» διότι εἰσῆρχετο ἀδιακρίτως εἰς τὰς οἰκίας διὰ νὰ διδάξῃ τοὺς ἐνοίκους (ἰδὲ ἡμέτερον ἔργον «Ὁ Ἀπ. Παῦλος καὶ οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι» 1934, σελ. 5, 16). Ὅπως ὁ Ἀπ. Παῦλος ἐθεώρει ἑαυτὸν κεκλημένον καὶ προωρισμένον ἐκ Θεοῦ διὰ τὸ κήρυγμα τοῦ εὐαγγελίου, οὕτω καὶ ὁ Σωκράτης ὑπελάμβανε, ὅτι ἐκ Θεοῦ εἶχε ταχθῇ νὰ ζῇ φιλοσοφῶν καὶ ἐξετάζων ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους «τοῦ δὲ Θεοῦ τάττοντος, ὡς ἐγὼ φήθημι καὶ ὑπέλαβον, φιλοσοφοῦντά με δεῖν ζῆν καὶ ἐξετάζοντα ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους». (Πλάτ. Ἀπολ. 28 E), Ὅμοίως ἐθεώρει ἑαυτὸν δεδομένον καὶ ἀπεσταλμένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων, ἵνα διδάσκῃ καὶ πείθῃ τοὺς Ἀθηναίους, ὡς πατὴρ των ἢ ὡς ἀδελφός των πρεσβύτερος, νὰ ἐπιμελῶνται τῆς ἀρετῆς. «Ὅτι δὲ ἐγὼ τυγχάνω ὧν τριούτος, οἷος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῇ πόλει δεδόσθαι ἐνθένδεν ἂν κατα-

νοήσατε· οὐ γὰρ ἀνθρωπίνῳ ἔοικε τὸ ἐμὲ τῶν μὲν ἑμᾶντοῦ ἀπάντων ἡμεληκέναι καὶ ἀνέχεσθαι τῶν οἰκείων ἀμελουμένων τοσαῦτα ἤδη ἔτη, τὸ δὲ ὑμέτερον πράττειν αἰετὶς ἑκάστῳ προσίοιτα, ὥσπερ πατέρα ἢ ἀδελφὸν πρεσβύτερον, πείθοντα ἐπιμελεῖσθαι ἀρετῆς» (Πλατ. Ἀπολ. 31 β.).

Βιβλιογραφία: J. Burnet, Early Greek philosophy (3rd ed. 1920). A. E. Taylor, Varia Socratica (1911). H. Maier, Sokrates, sein werk und seine geschichtliche Stellung (Tübingen 1913). A. Busse, Sokrates (1914). T. Comperz, Griechische Denker Vol. II. (1919). Ἐν καὶ παλαιόν, ὅμως εἶναι πάντοτε ἄξιον μελέτης ἢ τοῦ F. E. Schleiermacher μελέτη «Über den Wert des Sokrates als Philosophen» (Werke, Berlin, 1834—64 sect. III vol. II, p. 287 κ. ε.),

6. Paulsen, System der Ethik τομ. Α' σελ. 56.

7. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ «Ἐπιτάφιος εἰς Μ. Βασίλειον» κ. 33 (Mign, E. Π. 36,541),

8. Μ. Βασιλείου «Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων» κεφ. 8.

9. Αἰσχύλου Ἐπὶ ἐπὶ Θήβας (1592). Πρὸβλ. καὶ Πλάτωνος Πολιτ. 361 οὗ γνῶμην παραθέτει καὶ ὁ Μ. Βασίλειος ἔνθ. ἂν κεφ. 8.

10. Πλάτωνος Νόμ. Α. 643 e.

11. Γρηγορ. Ναζιανζηνοῦ ἔνθ. ἂν. (Mign, E. Π. 36,577).

12. Παλλαδίου Βίος Ι. Χρυσοστόμου (Mign, E. Π. 47,20),

13. Γρηγορ. Ναζιανζηνοῦ (Mign, E. Π. 37,589). Ἰδὲ σχετικῶς «Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα» ὑπὸ Παν. Μπρατισώτου, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου 1930 σελ. 26.

14. Γρηγορ. Ναζιανζηνοῦ «Ἐπιτάφιος εἰς Μ. Βασίλειον» κεφ. 27 (Mign, E. Π. 36,533).

15. Αὐτόθι κεφ. 50 (Mign, E. Π. 36,561).

16. Κατὰ Ματθ. 7,24.

17. Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν παρουσίασεν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως καὶ διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι σήμερον πολλὰς θεωρίας καὶ γνῶμας. Ἦδη οἱ ἀρχαῖοι Πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς δίσταντο πρὸς ἀλλήλους καὶ ἄλλοι μὲν περιεφρόνουν πᾶν προῖον τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ὡς ἀνοφελές καὶ δὴ καὶ ὡς ἐπικίνδυνον διὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν ὅπως ὁ Τατιανός, ὁ ἀπολογητὴς Θεόφιλος, ὁ Ἐρμείας, ὁ Τερτυλλιανός, ὁ Ἐπιφάνιος καὶ ἄλλοι. Οἱ σπουδαιότεροι ὅμως εἵχοντο τῆς

φιλελευθέρως ἀντιλήψεως, ὑποστηρίζοντες τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων, διότι διέβλεπον πολλὰ τὰ καλὰ εἰς αὐτούς, μὲ τὰ ὅποια ἡ Θεία Πρόνοια διηπαιδαγώνει τὸν ἐθνικὸν κόσμον καὶ προπαρασκευάζει τοῦτον εἰς τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Σωτῆρος. Τοιοῦτοι ἦσαν ὁ Ἰουστίνος, ὁ Ἀθηναγόρας, οἱ Ἀλεξανδρινοὶ συγγραφεῖς Κλήμης καὶ Ὠριγένης καὶ μάλιστα οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι. Ἄλλ' εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τὸ ζήτημα ἐτέθη ὑπὸ ἄλλην μορφήν, διότι ὑπεστηρίχθη παρ' ἄλλων μὲν ἢ τελεία ἐξάρτησις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ τοιοῦτοι ὑποστηρίζουν, ὅτι ἀπὸ τῆς στιγμῆς ποὺ ὁ Χριστιανισμὸς ἐξῆλθεν ἐκ τῆς Παλαιστίνης καὶ διεδόθη εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ὑπέστη τοιαύτην ἐπίδρασιν ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν πολιτισμῶν, ὥστε ἔχασε τὴν ἀρχικὴν μορφήν του καὶ ὑπόστασιν καὶ ἐξηλληνίσθη τελείως (ἐξελληνισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ). Οἱ Ἕλληνες, πλὴν τῶν ἄλλων, εἰσήγαγον καὶ τὴν νοησιαρχίαν ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἐπέμειναν εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν δογμάτων καὶ ἀπέδωκαν σημασίαν εἰς τὴν ὁρθὴν διδασκαλίαν, εἰς τὴν ὁρθοδοξίαν μᾶλλον, παρὰ εἰς τὸν πρακτικὸν καὶ μυστικίζοντα βίον. Ἄλλοι δὲ ἐξαίροντες τὰς ἀντιθέσεις μεταξὺ Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, ἀρνοῦνται πᾶσαν ἐπίδρασιν καὶ ἐξάρτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἄλλοι ἀκολουθοῦν τὴν μέσσην ὁδόν, ὑποστηρίζοντες ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς προσέλαβε πολλὰ ἐκ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἐπέδρασαν τὰς ἰδέας καὶ τὴν οὐσίαν του, ἀλλ' ἀναφέρονται εἰς τὴν ἑκφράσιν καὶ διατύπωσιν τῶν ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων τῆς νέας πίστεως. Αὐτὴ εἶναι ἡ ὁρθότερα ἐκδοχὴ ἣν ὑπεστηρίζομεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν «Ὁ Ἀπ. Παῦλος καὶ οἱ Στωϊκοὶ φιλόσοφοι» καὶ «Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων». Κατὰ τὴν ἑξέτασιν τοῦ ζητήματος παραβλέπεται παρὰ πολλῶν, ὅτι ἡ σύγκρισις καὶ συσχέτισις εἰς πάντα τὰ σημεῖα Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ εἶναι δύσκολος, διότι δὲν πρόκειται περὶ ὁμοειδῶν πραγμάτων, ἀφ' οὗ τὸ ἐν μέρος εἶναι θρησκεία, τὸ δὲ ἕτερον πρὸς ὃ ἡ σύγκρισις καὶ ἡ συσχέτισις, δὲν εἶναι ἐπίσης θρησκεία, ἀλλὰ πολιτισμὸς καὶ ἐκδηλώσεις πολιτιστικῶν ἀξιών.

Ἡ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου βιβλιογραφία εἶναι πλουσιωτάτη· ἀναφέρομεν τὰ σπουδαιότερα καὶ τὰ μᾶλλον προσιτὰ εἰς Ἕλληνας ἀναγνώστας; Hatch E., Influence of Greek-ideas and usages upon the christian Church, London 1904. Mayer Ed. Ursprung und Anfänge des Christentums (1921). A. Harnack, die Mission und Ausbreitung des Christentums (1906). E. Norden, die An-

tike Kunstprosa, 1909 καὶ Agnostos Theos, 1913. Jackson Foakes and K. Lake, The beginnings of Christianity, 1926. Willamo-vitz-Moellendorf, Die Griechische Literatur des Altertums (Teil I. Abt. VIII 1924). Δ. Μπαλάνου, Χριστιανισμός καὶ Ἑλληνισμός (Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Παπύρου» τοῦ ἔργου «Βασίλειος ὁ Μ. καὶ τὰ Ἑλληνικά γράμματα»). Στ. Κυριακίδου «Ἑλληνικὴ Παιδεία καὶ Χριστιανισμός» 1932. A. Bauer, Vom Griechentum zum Christentum 1923.

18. Γρηγ. Ναζιανζ. ἐνθ. ἄν. Mign, E. II, 36, 508.

